

TOPIRAQ QALA DIYWALIY SÚWRETLERI HÁM MUSINLERI

Muhammedyar Aliyarov

Berdaq atındaǵı QMU oqıtıwshısı.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13830342>

Annotatsiya. Bul maqalada topiraqqala sarayı diywallarına islengen súwretler hám musinler olardıń mánis mazmunı haqqında sóz etilgen.

Gilt sózler: súwret, musin, monument, mineral boyawlar.

MUD CASTLE MURALS AND SCULPTURES

Abstract. In this article, the pictures and sculptures made on the walls of the palaces of Phuntkala are discussed about their meaning.

Key words: painting, sculpture, monument, mineral paints.

ФРЕСКИ И СКУЛЬПТУРЫ ГЛИНЯНОГО ЗАМКА

Аннотация. В данной статье рассказывается об их значении картин и скульптур, сделанных на стенах дворцов Пхунткалы.

Ключевые слова: живопись, скульптура, памятник, минеральные краски.

Orta Aziya aymaǵındaǵı antik esteliklerinen biri. Topiraqqala sarayı diywallarına islengen súwretler hám musinler eramızdın 1—3— ásirlerge tiyisli. Arxeologlar «Patshalar zali», «Jeńis zali» (gorel'eflerde Patshalardin dańq hám sharapatı kórsetilgen), «Askerler zali» (Patshalar úlken, jawıngerler kishi kólemde sáwlelendirilgen) hám basqa saray bólmeleri musinler, bórtirme suwretler hám de súwretler menen bezetilgen; reńler músinshilik hám de monumental bezewlerde keń qollanılǵan.

Suwretler Orta Aziyada keń tarqalǵan usılda gips sibawǵa mineral boyawlar, jelim qosıp islengen: suwretler diywalıdı pútkilley qaplab isletilini, qara boyawda suwrettiń forması anıq etip sıızıp shıǵılǵan, son sırtqı kórinisler, ishi kerekli reńler (qara, kók, qızıl, aqshıl, qızǵılt reń hám b.) menen boyalǵan¹.

Topıraq qala diywalıy súwretleri hám musinleri tiykarınan, tómendegishe kompozitsiya dúzilisine iye: keńligi 0,5—0,7 m bolǵan bezew jıyekten ibarat tómengi bólim (mas, suw tolqını boylap suzip baratırǵan qızıl balıqlar), tiykarınan, tábiy islengen túrli janatlar, adamlar suwretleri, ań tábiyat kórinislerinen ibarat tiykarǵı bólim hám de diywal bezegin juwmaqlawshı gips bezewli friz kórinisindegi joqarı bólim.

¹ Турганов Б. Қадимги Хоразм ҳайкалторошлик саънати. Фан ва таълим-тарбия жамиятнинг интеллектуал кўзгуси. Республика илмий-назарий анжуман материаллари. I-бўлим. Нукус.2016. -Б.58-61.

Tiykargı bólekte suwretlengen ań saxnaları, adamlar suwretleri dıqqatqa iye, kompoziciyalı ósimlik naǵıslar menen uyqaslastırılǵan. Ayırım suwretler jaqsı saqlanǵan (mas, arfa shalap atırǵan hayal Topıraqqala sarayı diywaline islengen súwretten úzindi (2– 3 ásirler).

Musinler arasında Qubla Aral boylarınıń antik Greciya menen mádeniy baylanıslarınan gúwalıq beretuǵın tabılmalar da bar. Olardan biri Qubla Aral boylarındaǵı esteliklerden tabılǵan dionis musini bolıp, bir qolında júzim so'lqimi, ekinshi qolında baǵshılıq pishaǵın uslaǵan jaǵdayda sáwlelendirilgen.

Arxeologiyalıq materiallar Qubla Aral boylarında antik dáwirde musinshilik óneri Shıǵıs hám Batis mádeniyatı menen baylanista rawajlanǵanlıǵın kórsetedi. Barlıq suwretler realistik janrda jaratılǵan bolıp, antik dáwirdegi Qubla Aral boyları xalıqlarınıń joqarı kórkem óner mádeniyatına iye bolǵaninan derek beredi.

Topıraqqala esteligindegi arxeologiyalıq materialları arasında musinshilik úlgeri ayırıqsha áhmiyetke iye. Ásirese, Topıraqqala esteliginen 8 saray zalları anıqlanǵan. Zallar relefli naǵıslar hám barelefler menen bezetilgen. Saray diywallarına islengen súwret hám barelefler eramızdın I– III ásirlerge tiyisli bolıp tabıladı. Musinler tiykarınan ilaydan, gipsdan tayarlanǵan.

Olardan úlken musinler, barel'fler (tegis diywalǵa bo'rtirib islengen musin– suwretler) qurılıs arxitekturası menen uyqas islengen hám diywaliy súwretler menen sáykes mazmunǵa iye.

Adamlardıń kelbeti tábiy reńlerge uqsas reńlerde islengen.

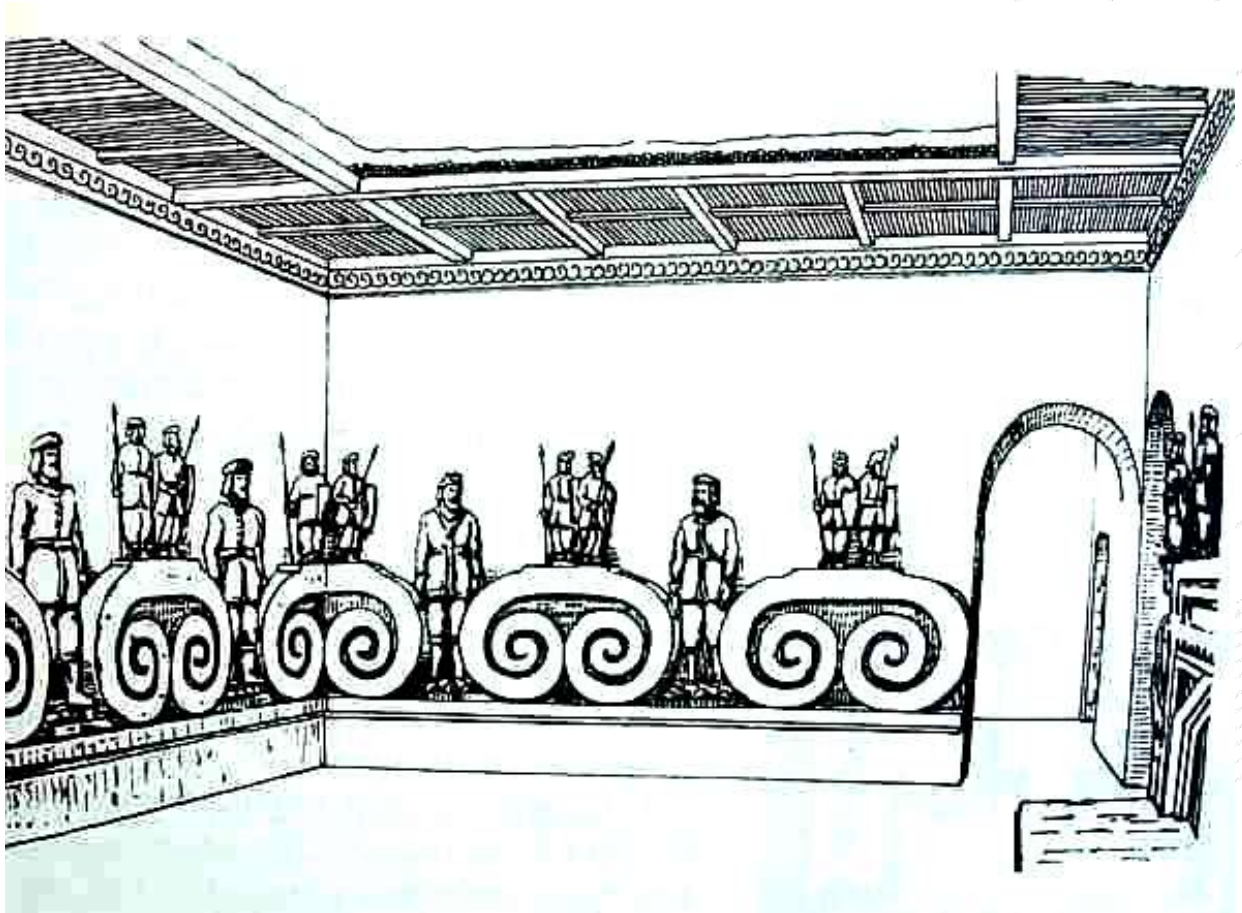
Estelikten 138 ge jaqın musin hám musinlerdiń fragmentleri tabılǵan. Atap aytqanda, ekewiniń bası sınǵan, dene bólegi pútkil, tórtewiniń bas bólegi (olardan birewi uzın bas kiyimli, ekewi ápiwayı bas kiyimli, birewi bas kiyimsiz), ayaq– qo'lsız pútkil dene hám usılarǵa uqsas san– sanaqsız fragmentler tabılǵan. Olar arasında haqıyqiy kólemine jaqın bolǵan shabandoz relefi dıqqatqa ilayiq.

Topıraq qaladan tabılǵan súwretlew óneri úlgeri hám músinlerde kompoziciyalıq tárepten mazmunlı hám tásirli islengen². Mısalı, arxeologlar «qızıl bas», «Bazamardıń qostarı» dep shártli túrde atalǵan hayallar súwreti, kólemi 20x20 metrli «Patshalar zalında»ǵı bólek–bólek músinler, maldas qurınıp otırǵan erkeklerdiń janında túrgelip turǵan erkek hám hayallar kórinisi ájayıp túrde súwretlengen. Izertlewshi alımlardıń pikirinshe, bular Xorezm patshaları, onıń shańaraq aǵzaları hám qayırqom qudayları bolıwı múmkin.

Topıraq qaladaǵı «Jeńisler zalında» taxtta otırǵan patsha, onıń eki qaptalında kishilew kóriniste kórsetilgen, ushıp júrgen perishte qusap kiyimleri jelibiregen hayallar – Jeńis qudayı kórinisinde súwretlengen. Jeńis qudayı patshasınıń basına gúl sheńberin kiygiziw máresimi

² Топрак кала. Дворец. // ТХАЭ. Том. XIV. –Москва. Наука, 1984. –С.60– 72. –Рис.25– 27.

áyyemgi Shıǵıs ellerinde (Iran, Parfiya) ázelden dástúr bolıp, mádeniy baylanıslar nátiyjesinde xorezmli kórkem óner dóretiwshileri olardan úlgi alǵanı bul súwrette kórinedi.

Topraq qala. Áskerler zalındaǵı diwaliy rospislar. Antik dáwir.

«Áskerler zalında» patshalar portretleriniń arasına gvardiyashılardıń terrakotaları (sapal musinler) ornatılǵan. Esteliktegi basqa bir zalda betine maska kiygen oyınshılar kórsetilgen. Úlken kózi, qoyıw saqalı ossiriya– vaviloniyalıq adamlardıń kelbetine uqsaydı.

Topraqqala sarayındaǵı musinlerdiń jaylastırılıwına názer taslasak, «Patshalar zali» ndaǵı musinler toparında ájdadlar ilahiylastırılǵan bolıwı múmkin, «Jeńis zali» ndaǵı gorel'eflarda patsha dańq hám sharapatı qurılıs arxitekturası menen uyqaslastırılǵan jaǵdayda kórsetilgen, «Askerler zali» nda patshalar úlken, jawıngerler kishi kólemde sáwlelendirilgen hám basqa saray bólmeleri musinleri bórtirme suwretler hám de reńler menen bezetilgen³.

Esteliktiń “Patshalar zali” nan kópshilik musinler tabılǵan. Bul zal saraydıń arqası – shıǵısında jaylasqan, kólemi 20 x 20 metrge teń. Diywallardaǵı teksheler formali gerbishten

³ Топраккала – дворец// ТХАЭЭ. Том– XIV . –Москва. «Наука». 1984.– С.17– 25.

qurilgan. Bul tekshelerdin ekewinde adam gewdesidan ulken kolemdegi er adam musinler o'rnalashtirilgan, olardn atirapinda 3– 5 ten er adam, hayal ham balalar musinleri aniqlangan.

Izertlewshilerdin pikirlerine kore, olardan otirgan jagdaydagi musinler Patshalardiki, atirapindagi musinler bolsa shanaraq agzalar ham qawender hayal qudaylar musinleri esaplanadi.

Tekshelerdin birinen tabilgan qolinda qizil alma uslagan hayal musinshesi buni ayqin isbati bolip tabiladi. Bul musin onimdarliq qudayi Anaxita yamasa Mina ushn xarakterli timsal esaplanadi.

Bunnan tisqari, “Qizil bas”, “Vazamir basi” dep ataliwshi musinler antik Qubla Aral boylikler kelbetin sawlelendiriwshi dereklerden biri esaplanadi.

Topraq qalanin arqa-batis muyeshinde jaylasqan shax sarayi diywalindagi III asirge tiyisli suwret ham musinler ayiriqsha ahmiyetke iye. Diywaliy suwretler ren– barenligi ham texnikaliq isleniw usuli menen kisi diqqatn ozine tartadi. Suwretler saray diywaline qalin gips sibaw ustine mineral boyawlardan islengen, ogan osimlik jelimlerinden de qosilgan. Suwretlerdi kelbetiriwde aq, qara, kok, kok, aqshil qizgish ren, qizil, biydayren, sari, ash ham toq jasil renler qollanilgan.

Ayrim jaylari da qalin qara boyaw, qizil ham sargish renler kobirek isletilingen. Qalanin qublas – arqa diywali qazib ashilganinda jalaash jagdaydagi hayal suwretlengen ulken gips musini de tabilgan⁴.

REFERENCES

1. Болелов С.Б. Некоторые итоги археологических работ на Хумбуз-тепе // ОНУ, 1999. – № 9-10. – С. 85-100.
2. Баратов С., Матрасулов Ш., Мадаминов М. Археологические работы в Южном Хорезме // Археологические исследования в Узбекистане. 2002 г. – Ташкент, 2003. Вып. 3 – С. 38-45.
3. Вайнберг Б.И. Новая культура раннего железного века в левобережном Хорезме // АО 1971. – М.: Наука, 1972. – С. 530–532.
4. Вайнберг Б.И. Куюсайская культура раннего железного века в Присарыкамьшской дельте Амударьи // Успехи среднеазиатской археологии. – Л.: Наука, 1975. Вып. 3. – С. 42-48.
5. Воробьева М.Г. Проблема «Большого Хорезма» и археология
6. Воробьева М.Г. Ранние терракоты древнего Хорезма //История, археология и этнография Средней Азии. –М.: Наука,1968. –С.135-147.

⁴ Топрак– кала. Дворец // ТХАЭЭ. XIV. – М.: Наука, 1984. –С.58.

7. Ғуломов Я.Ғ. Хоразмнинг суғорилиш тарихи. –Тошкент: Фан, 1959. 324 б.
8. Топраккала - дворец// ТХАЭЭ. Том-XIV . –Москва. Наука. 1984. 325 с.
9. Турганов Б.Жанубий Оролбўйи археологик материалларида от қиёфаси ва тасвирининг ифодаланиши //Ижтимоий гуманитар фанларнинг долзарб масалалари: ривожланиш истиқболлари. Халқаро илмий-назарий анжуман материаллари. 1-Жилд. –Нукус. 2018.-Б.36-39.